

HOOFDSTUK I

HET KLOOFINSTINCT

Een monster in de collegezaal vangen
met alleen een stuk papier

Waar het allemaal begon

Het was oktober 1995 en ik had nog geen idee dat ik na mijn college van die avond zou beginnen met onze strijd tegen misvattingen over de wereld.

‘Hoe hoog is het kindersterftecijfer in Saoedi-Arabië? Geen vingers opsteken. Roep het maar gewoon.’ Ik had kopieën uitgedeeld van tabel 1 en 5 van het UNICEF-jaarsverslag. De papieren zagen er saai uit, maar ik was er enthousiast over.

‘VIJFENDERTIG,’ riepen de studenten in koor.

‘Ja. Vijfendertig. Juist. Dit betekent dat van elke duizend levend geboren kinderen er vijfendertig vóór hun vijfde verjaardag sterven. Weten jullie ook het cijfer van Maleisië?’

‘VEERTIEN,’ klonk het koor weer.

Terwijl de getallen door de collegezaal weerklonken, krabbelde ik ze

met een groene pen op het plastic vel op de overheadprojector.

‘Veertien,’ herhaalde ik. ‘Lager dan dat van Saoedi-Arabië!’

‘Brazilië?’

‘VIJFENVIJFTIG.’

‘Tanzania?’

‘HONDERDEENENZEVENTIG.’

Ik legde de pen neer en zei: ‘Weten jullie waarom ik zo geobsedeerd ben door die kindersterftecijfers? Niet alleen omdat ik om kinderen geef. Dit getal neemt de temperatuur van een hele samenleving op. Als een enorme koortsthermometer. Omdat kinderen heel kwetsbaar zijn. Er zijn zoveel dingen waaraan zij kunnen sterven. Als in Maleisië maar 14 van de 1000 kinderen sterven, wil dat zeggen dat de andere 986 blijven leven. Hun ouders en hun samenleving slagen erin om hen te beschermen tegen alle gevaren waaraan ze zouden kunnen sterven: bacillen, honger, geweld, enzovoort. Dus dit cijfer 14 vertelt ons dat de meeste gezinnen in Maleisië genoeg te eten hebben, hun rioleringsstelsel niet in hun drinkwater lekt, ze goede toegang hebben tot eerstelijns gezondheidszorg en moeders kunnen lezen en schrijven. Het vertelt ons niet alleen iets over de gezondheid van kinderen. Het is een maatstaf voor de kwaliteit van een hele samenleving.’

‘Het gaat niet om de cijfers. Het gaat om wat die cijfers ons vertellen over het leven achter de cijfers,’ ging ik verder. ‘Kijk naar het verschil tussen de cijfers: 14, 35, 55 en 171. Het leven moet in deze landen ook heel erg verschillend zijn.’

Ik pakte de pen weer. ‘Vertel me eens hoe het leven in Saoedi-Arabië 35 jaar geleden was? Hoeveel kinderen stierven er in 1960? Dat staat in de tweede kolom.’

‘TWEEHONDERD... tweeënveertig.’

Het volume nam af terwijl de studenten dat grote getal uitspraken: 242.

‘Ja, dat klopt. Saoedi-Arabië heeft een geweldige vooruitgang geboekt, zien jullie? Het kindersterftecijfer per duizend is in 33 jaar tijd gedaald van 242 naar 35. Dat is heel wat sneller dan in Zweden. Bij ons duurde het 77 jaar voor we zo ver vooruitgegaan waren.’

‘En Maleisië? Veertien nu. Wat was het in 1960?’

‘Drieënnegentig,’ werd er gemompeld. De studenten zaten nu alle-

maal door hun tabellen te zoeken, onzeker en in de war. Een jaar eerder had ik mijn studenten van dat jaar dezelfde voorbeelden gegeven, maar zonder de datatabellen als bewijs, en zij hadden simpelweg geweigerd aan te nemen wat ik ze vertelde over de verbeteringen in de hele wereld. Nu, met de bewijzen voor hun neus, gingen deze studenten met hun ogen langs de kolommen met getallen, om erachter te komen of ik ze voor de gek probeerde te houden door uitzonderlijke landen te selecteren. Ze konden het beeld dat de data schetsten gewoon niet geloven. Het leek totaal niet op het beeld van de wereld dat ze in hun hoofd hadden.

‘Ik zeg het maar vast,’ zei ik, ‘jullie zullen geen landen vinden waar het kindersterftecijfer is gestegen. Omdat de wereld in zijn algemeenheid vooruitgaat. Laten we even koffiepauze nemen.’

De megamisvatting dat ‘de wereld in tweeën is verdeeld’

Dit hoofdstuk gaat over het eerste instinct van de tien instincten die in dit boek aan de orde komen: het ‘kloofinstinct’. Daarmee bedoel ik de onweerstaanbare neiging die wij hebben om van alles en nog wat in te delen in twee afzonderlijke en vaak tegengestelde groepen, met daartussen een imaginaire kloof – een diepe afgrond van onrechtvaardigheid. Het laat zien hoe dat kloofinstinct in het hoofd van mensen een beeld scheidt van een wereld die uiteenvalt in twee soorten landen of twee soorten mensen: rijk versus arm.

Het is niet gemakkelijk om een misvatting te pakken te krijgen. Die avond in oktober 1995 kreeg ik het beest voor het eerst in het vizier. Het gebeurde meteen na de koffiepauze en het was zo’n opwindende ervaring dat ik sindsdien altijd op megamisvattingen ben blijven jagen. Ik noem het megamisvattingen omdat ze zo’n enorme impact hebben op de onjuiste manier waarop mensen de wereld waarnemen. Deze is de ergste. De megamisvatting dat je de wereld kunt onderverdelen in twee misleidende vakken, rijk en arm, vertekent in het hoofd van mensen alle wereldwijde verhoudingen.

Op jacht naar de eerste megamisvatting

Ik hervatte het college en legde uit dat de kindersterfte het hoogst was in tribale gemeenschappen in het regenwoud, en onder traditionele boeren in afgelegen agrarische gebieden over de hele de wereld. ‘De mensen die je in exotische documentaires op tv ziet. Die ouders ploeteren harder dan wie ook om hun gezin te laten overleven, en toch verliezen ze bijna de helft van hun kinderen. Gelukkig hoeven steeds minder mensen onder dat soort ellendige omstandigheden te leven.’

Een jonge student op de eerste rij stak zijn hand op. Hij hield zijn hoofd schuin en zei: ‘Ze kunnen nooit leven zoals wij.’ In het hele lokaal knikten andere studenten instemmend.

Hij dacht waarschijnlijk dat ik verrast zou zijn. Dat was ik helemaal niet. Dit was de ‘kloofbewering’ die ik al vele malen had gehoord. Ik was niet verrast, ik was opgetogen. Hier had ik op gehoopt. Onze dialoog verliep ongeveer zo:

Ik: Pardon, wie bedoel je met ‘zij’?

Hij: Ik bedoel mensen in andere landen.

Ik: Alle landen behalve Zweden?

Hij: Nee, ik bedoel... de niet-westerse landen. Die kunnen niet leven zoals wij. Dat zou niet werken.

Ik: Aha! (Alsof ik het nu pas begreep.) Je bedoelt zoals Japan?

Hij: Nee, niet Japan. Die hebben een westerse manier van leven.

Ik: En Maleisië dan? Daar hebben ze geen ‘westerse manier van leven’, toch?

Hij: Nee, Maleisië is niet westers. Alle landen die nog niet de westerse manier van leven hebben aangenomen. Dat moeten ze niet doen. U snapt wel wat ik bedoel.

Ik: Nee, ik snap niet wat je bedoelt. Wil je het alsjeblieft uitleggen? Je hebt het over ‘het Westen’ en de ‘rest’, of niet?

Hij: Ja. Precies.

Ik: Is Mexico... het ‘Westen’?

Hij keek me alleen maar aan.

Het was niet mijn bedoeling om hem voor schut te zetten, maar ik ging toch door, benieuwd waar dit ons zou brengen. Was Mexico ‘het Westen’ en konden Mexicanen leven zoals wij? Of was het ‘de rest’ en konden ze dat niet? ‘Ik ben een beetje in de war,’ zei ik. ‘Je begon met “zij” en “wij” en veranderde het toen in “het Westen en de rest”. Ik zou heel graag willen begrijpen wat je bedoelt. Ik heb mensen deze etiketten al heel vaak horen gebruiken, maar heb ze eerlijk gezegd nooit begrepen.’

Nu kwam een jonge vrouw op de derde rij hem te hulp. Ze ging mijn uitdaging aan, maar op een manier die me volkomen verraste. Ze wees op het grote vel voor haar en zei: ‘Misschien kunnen we het zo definiëren: “wij in het Westen” hebben weinig kinderen en weinig van die kinderen gaan dood. Terwijl “zij in de rest” veel kinderen hebben en veel van die kinderen gaan dood.’ Ze probeerde het conflict tussen zijn denkpatroon en mijn datapatroon op te lossen – op een aardig creatieve manier trouwens – door een definitie aan te dragen voor een manier om de wereld op te delen. Dat maakte me zo blij. Omdat ze het helemaal mis had – zoals ze al snel zou inzien – en belangrijker nog, ze had het mis op een concrete manier die ik kon testen.

‘Geweldig. Fantastisch, fantastisch.’ Ik pakte mijn pen en ging aan de slag. ‘Laten we eens zien of we de landen in groepen kunnen verdelen op basis van het aantal kinderen dat ze krijgen en het aantal kinderen dat er sterft.’

De sceptische gezichten kregen nu een nieuwsgierige uitdrukking, terwijl de studenten probeerden te snappen waarom ik ineens zo vrolijk was.

Ik was blij met haar definitie omdat die zo helder was. We konden haar controleren aan de hand van de data. Wil je mensen laten zien dat ze een misvatting koesteren, dan is het heel nuttig als je hun mening kunt afzetten tegen de harde cijfers. Dus dat deed ik.

En dat ben ik de rest van mijn werkende leven blijven doen. Het grote grijze kopieerapparaat waarop ik die originele datatabellen had gekopieerd, werd mijn eerste partner in mijn strijd tegen misvattingen. In 1998 had ik een nieuwe partner – een kleurenprinter die me de kans bood om een kleurig bubbeldiagram met mijn studenten te delen. Daarna kreeg ik mijn eerste menselijke partners en ging de zaak echt

draaien. Anna en Ola waren zo opgetogen over deze diagrammen en mijn idee om ten strijde te trekken tegen de misvattingen, dat ze mijn medestrijders werden en gaandeweg een revolutionaire methode bedachten om honderden datatrends weer te geven als geanimeerde bubbeldiagrammen. Het bubbeldiagram werd ons favoriete wapen in ons gevecht om de misvatting dat 'de wereld in tweeën is verdeeld' onschadelijk te maken.

Wat klopt er niet aan dit plaatje?

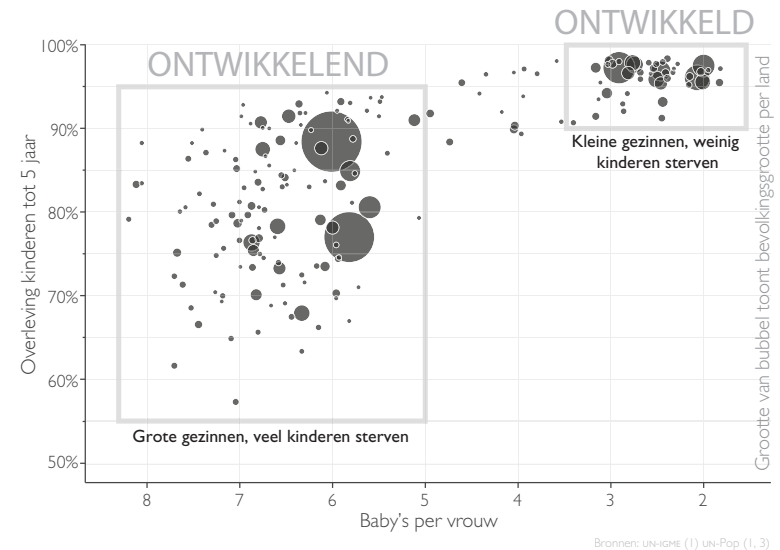
Mijn studenten hadden het over 'zij' en 'wij'. Anderen hebben het over de 'ontwikkelingslanden' en de 'ontwikkelde wereld'. Jij gebruikt deze labels waarschijnlijk zelf ook. Wat is daar mis mee? Journalisten, politici, activisten, leerkrachten en wetenschappers gebruiken ze voortdurend.

Als mensen zeggen 'ontwikkelingslanden' en 'ontwikkelde landen', denken ze waarschijnlijk in termen van 'arme landen' en 'rijke landen'. Ik hoor ook vaak: 'het Westen-en de rest', 'Noord-Zuid' en 'laag inkomen-hoog inkomen'. Het maakt niet echt iets uit welke termen mensen gebruiken om de wereld te beschrijven, zolang de woorden in hun hoofd een relevant beeld oproepen en iets betekenen wat zijn basis vindt in de realiteit. Maar welk beeld hebben ze in hun hoofd als ze die twee simpele termen gebruiken? En hoe verhoudt dat beeld zich tot de werkelijkheid?

Laten we dat eens controleren aan de hand van de data. Op het diagram op de volgende pagina is voor alle landen het aantal baby's per vrouw en het kinderverlevingscijfer te zien.

Elke bubbel in het diagram staat voor een land, waarbij de grootte van de bubbel laat zien hoe groot de bevolking van dat land is. De grootste bubbels zijn India en China. Aan de linkerkant van het diagram staan landen waar de vrouwen veel baby's krijgen en aan de rechterkant staan landen waar de vrouwen weinig baby's krijgen. Hoe hoger een land op het diagram staat, hoe beter het overlevingscijfer van kinderen in dat land is. Deze grafiek doet precies wat mijn studente op de derde rij voorstelde als methode om de twee groepen te definiëren:

'wij' en 'zij', of 'het Westen en de rest'. Hier heb ik de twee groepen het label 'ontwikkeld' en 'ontwikkeld' gegeven.

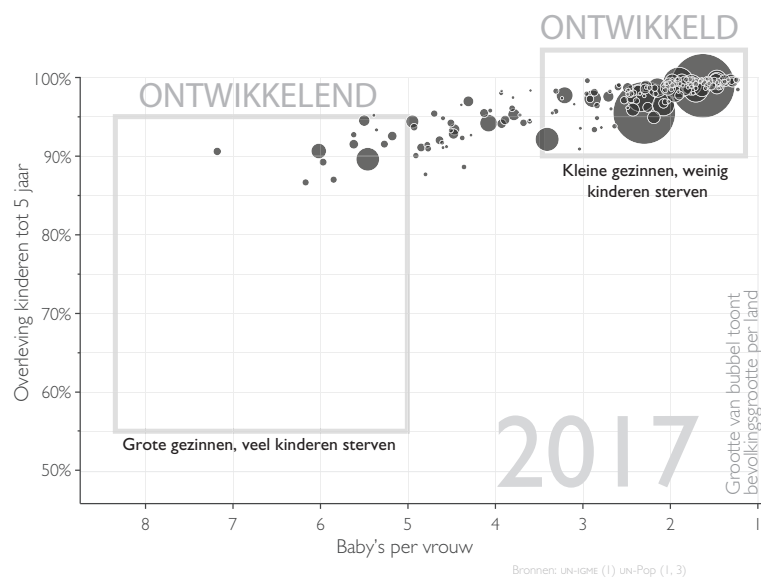

Kijk eens hoe mooi de landen van de wereld in de twee vakken vallen: ontwikkelde en ontwikkelingslanden. En tussen die twee vakken zit een duidelijke kloof, met daarin slechts 15 kleine landen (waaronder Cuba, Ierland en Singapore), waar maar 2 procent van de wereldbevolking woont. In het vak met het label 'ontwikkelingslanden' staan 125 bubbels, waaronder China en India. In al die landen krijgen vrouwen gemiddeld meer dan vijf kinderen en komt kindersterfte veel voor: minder dan 95 procent van de kinderen overleeft, wat betekent dat meer dan 5 procent van de kinderen voor hun vijfde jaar sterft. In het andere vak, met het label 'ontwikkeld', staan 44 bubbels, waaronder de Verenigde Staten en het grootste deel van Europa. In al die landen krijgen de vrouwen minder dan 3,5 kinderen per vrouw en ligt het kinderverlevingscijfer boven de 90 procent.

De wereld past in twee vakken. En dit zijn precies de twee vakken die de studente op de derde rij voor ogen had. Deze grafiek toont duidelijk een wereld die is verdeeld in twee groepen, met een kloof ertussenin.

Wat fijn. Wat een simpele, begrijpelijke wereld! Dus wat is nou het probleem? Waarom is het zo verkeerd om landen het etiket 'ontwikkelingsland' en 'ontwikkeld land' te geven? Waarom maakte ik het de student die het over 'wij en zij' had zo moeilijk?

Omdat deze grafiek de wereld laat zien zoals die eruitzag in 1965! Toen ik jong was. Dát is het probleem. Zou jij een kaart uit 1965 gebruiken om de weg in je land te vinden? Zou je blij zijn als je dokter de nieuwste onderzoeksgegevens uit 1965 gebruikte voor jouw diagnose en behandeling? Het diagram hieronder laat zien hoe de wereld er vandaag uit ziet.

De wereld is totaal veranderd. Vandaag de dag zijn in verreweg de meeste landen de gezinnen klein en komt kindersterfte zelden voor, ook in de grootste landen, India en China. Kijk naar de hoek linksonder. Dat vak is bijna leeg. Het kleine vakje, met weinig kinderen en een hoog overlevingscijfer, daar zijn alle landen naar op weg. En de meeste landen zijn er al. 85 procent van de mensheid zit al in het vak dat vroeger 'de ontwikkelde wereld' werd genoemd. De overige 15 procent zit grotendeels ergens tussen de twee vakken in. Slechts 13 landen, die sa-

men 6 procent van de wereldbevolking vertegenwoordigen, bevinden zich nog in het vak 'ontwikkelingslanden'. De wereld is veranderd, maar de kijk op de wereld is dat niet, tenminste niet in het hoofd van de 'westerlingen'. De meesten van ons hebben een volledig verouderd idee over de rest van de wereld.

De totale make-over van de wereld die ik net heb laten zien, geldt niet alleen voor gezinsgrootte en kinderoverleving. De verandering ziet er voor zo'n beetje elk aspect van het menselijk leven vrijwel hetzelfde uit. Of je nu een diagram maakt over inkomensniveau of toerisme, over democratie of toegang tot onderwijs, over gezondheidszorg of elektriciteit, allemaal zullen ze hetzelfde verhaal vertellen: vroeger was de wereld in tweeën verdeeld maar nu niet meer. Vandaag de dag zitten de meeste mensen in het midden. Er is geen kloof tussen het Westen en de rest, tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden, tussen rijk en arm. En we zouden allemaal eens moeten ophouden met die simpele categorisering in tweetallen, die het doet voorkomen alsof die kloof er wel is.

Mijn studenten waren serieuze, bewuste jonge mensen die de wereld wilden verbeteren. Ik was gechoqueerd door hun flagrante gebrek aan kennis van de meest basale feiten over de wereld. Ik was gechoqueerd omdat zij werkelijk dachten dat er twee groepen bestonden, 'wij' en 'zij'; gechoqueerd toen ik hen hoorde zeggen dat 'zij' niet kunnen leven zoals 'wij'. Hoe was het mogelijk dat ze rondliepen met een dertig jaar oud wereldbeeld?

Die avond in oktober 1995 fietste ik door de regen terug naar huis, met gevoelloze vingers van de kou, maar vanbinnen gloeide ik. Mijn plan had gewerkt. Door de data de collegezaal binnen te brengen had ik mijn studenten het bewijs kunnen leveren dat de wereld niet in tweeën was verdeeld. Eindelijk was het me gelukt hun misvatting bij de lurven te grijpen. Nu voelde ik de drang om het gevecht voort te zetten. Ik besefte dat ik de data nog duidelijker moest maken. Daarmee zou ik meer mensen nog overtuigender kunnen laten zien dat hun opinies alleen maar vage ideeën waren. Daarmee zou ik hun illusie dat ze dingen wisten, terwijl ze die in werkelijkheid alleen maar veronderstelden, kunnen vermorzelen.

Twintig jaar later zit ik in een glanzende tv-studio in het Deense Ko-

penhagen. Het beeld van de ‘verdeelde’ wereld is twintig jaar ouder, nog twintig jaar langer achterhaald. We zijn live in de uitzending, de interviewer houdt zijn hoofd schuin en zegt tegen me: ‘We kunnen nog steeds een enorm verschil zien tussen enerzijds de kleine, rijke wereld, voornamelijk de oude westerse wereld, en anderzijds het grootste deel.’

‘Maar dat klopt helemaal niet,’ antwoord ik.

Weer leg ik uit dat ‘arme ontwikkelingslanden’ niet langer als aparte categorie bestaan. Dat er geen kloof is. De meeste mensen, 75 procent, leven nu in midden-inkomenslanden. Niet arm, niet rijk, maar ergens in het midden, waar ze een redelijk goed leven leiden. Aan een uiteinde van de schaal bevinden zich nog steeds landen waar de meerderheid van de bevolking in extreme en onaanvaardbare armoede leeft; aan de andere kant bevindt zich de welvarende wereld (van Noord-Amerika en Europa en een paar andere landen zoals Japan, Zuid-Korea en Singapore). Maar de overgrote meerderheid bevindt zich al in het midden.

‘En waar baseert u die kennis op?’ ging de interviewer verder, in een duidelijke poging me te provoceren. En dat lukte hem. Ik kon er niets aan doen, maar ik raakte geïrriteerd en mijn boosheid klonk door in mijn stem en in mijn woorden: ‘Ik gebruik reguliere statistieken die worden verzameld door de Wereldbank en de Verenigde Naties. Dit is geen omstreden mening. Over deze feiten is geen discussie. Ik heb gelijk en u hebt ongelijk.’

Het beest vangen

Nu ik al twintig jaar tegen de misvatting van de verdeelde wereld strijd, ben ik al lang niet meer verrast als ik haar tegenkom. Mijn studenten waren niet uniek. De Deense interviewer was niet uniek. De overgrote meerderheid van de mensen die ik ontmoet denkt zo. Als je sceptisch staat tegenover mijn bewering dat zoveel mensen het mis hebben, is dat goed. Voor dat soort beweringen moet je altijd bewijzen willen zien. En hier is het bewijs, in de vorm van een valstrik voor de tweedelingmisvatting.

Eerst lieten we mensen onthullen hoe ze zich het leven in zogenaam-

de lage-inkomenslanden voorstelden, door ze vragen voor te leggen zoals deze, uit de lijst die je in de inleiding hebt beantwoord.

FEITENVRAAG I

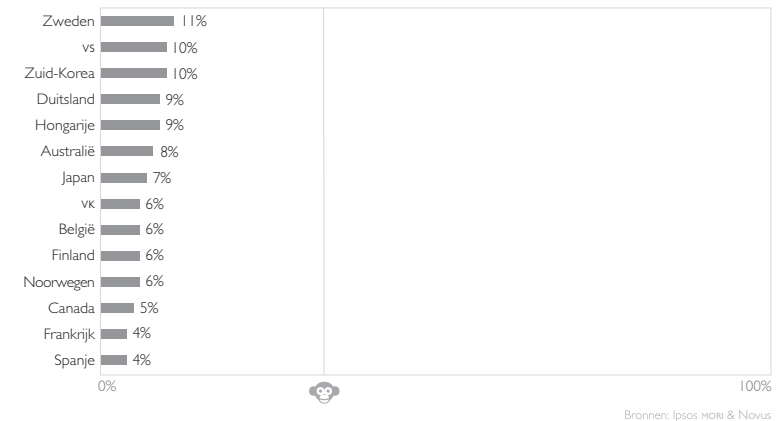
Hoeveel meisjes in alle lage-inkomenslanden ter wereld maken de basisschool af?

- A : 20 procent
 B : 40 procent
 C : 60 procent

Gemiddeld koos maar 7 procent het juiste antwoord, C, 60 procent van de meisjes in lage-inkomenslanden maakt de basisschool af. (Ter herinnering: 33 procent van de chimpansees in de dierentuin zou deze vraag juist hebben beantwoord.) Een meerderheid van de mensen ‘nam aan’ dat het maar 20 procent was. Er zijn maar heel weinig landen in de wereld – uitzonderlijke plekken zoals Afghanistan en Zuid-Soedan – waar minder dan 20 procent van de meisjes de basisschool afmaakt, en hooguit 2 procent van de meisjes op de wereld woont in zo’n land.

SCORES BIJ FEITENVRAAG I: percentage dat het juiste antwoord gaf.

Hoeveel meisjes in alle lage-inkomenslanden maken de basisschool af? (juiste antwoord: 60%)

Op vergelijkbare vragen over levensverwachting, ondervoeding, waterkwaliteit en vaccinatiegraad – waarin we dus eigenlijk vroegen hoeveel